

МЫСЫРДАҒЫ МӘМЛҮК ҚЫПШАҚ БИЛІГІНІҢ ИСЛАМИ ЗАҢДАСТЫРЫЛУЫ

Сәки Қайрат Ұзақұлы

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті

Байбарыстану орталығының директоры

Алматы қ., Қазақстан

إضفاء الشرعية الإسلامية على سلطة ممالك القبحاق في مصر

خيرات ساعي

مدير مركز بيبارس للدراسات

الجامعة المصرية للثقافة الإسلامية نور مبارك

ألماتي، كازاخستان

ISLAMIC LEGITIMIZATION OF THE REIGN OF THE MAMLUKS KIPCHAKS IN EGYPT

Kairat Saki

Director of the Center for Baybars Studies

Egyptian University of Islamic Culture Nur-Mubarak

Almaty, Kazakhstan

ИСЛАМСКАЯ ЛЕГИТИМИЗАЦИЯ ВЛАСТИ МАМЛЮКОВ КИПЧАКОВ В ЕГИПТЕ

Саки Кайрат Узакулы

Директор Центра Байбарсоведения

Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак

г. Алматы, Казахстан

Аңдатпа: Байбарыс сұлтан бастаған мәмлүктер өздерінің билігін заңдастыру үшін дінді саяси мақсатқа пайдаланды. Олар әскери емес саланы жергілікті дін адамдарының басқаруына бере отырып, беделді шейхтерді бақылауда ұстауға ұмтылды. Байбарыс

сұлтан 1261 жылы Каирде халифаны қайта таққа отырғызып, мәмлүк қыпшақ билігін Египетте ғана емес, бүкіл мұсылман әлемінде заңдылық тұрғысынан бекітті. Оның үстіне крестшілер мен елхан империясына қарсы жан аямай күресуі олардың мұсылмандар алдындағы беделін көтерді.

Қыпшақ мемлекетіне барынша түркілік сипат беруге тырысты. Дешті-Қыпшақпен байланысты жандандырып, жауынгерлік дала дәстүріне, ана тіліне адалдығынан танбады. Қырымнан жылына екі кеме қыпшақ бозбала мен бойжеткендерді алып өтумен бірге түркі жылқысы, бүркіт, байтөбет, тазы, қос өркешті түйе әкелетін.

Қыпшақ мәмлүктер кезінде Египет түркі мемлекеті империяға айналып, оның ислам дінінің төрт мәзһабын теңестіруі әр мәзһабтың білгірлеріне, ғұламаларға деген сұраныс тудырды. Каирге Түркістаннан шыққан ғұламалар, шейхтер келе бастады.

Түйін сөздер: мәмлүк, халифа, Байбарыс, заңдылық, мәзһабтар.

الملخص: استطاع المماليك بقيادة السلطان بيبرس إضفاء الشرعية على سلطتهم، لقد سعوا إلى إبقاء الشيوخ المؤثرين تحت السيطرة، ووضع المجال غير العسكري تحت سيطرة المتدينين المحليين، فقد أعاد السلطان بيبرس عرش الخلافة الإسلامية في القاهرة عام ١٢٢١ هـ، وأظهر قوة القبجاق ليس فقط في مصر لكن في جميع أنحاء العالم الإسلامي. علاوة على ذلك، فإن نضال المماليك ضد الصليبيين وإمبراطورية الخان رفع هيبتهم أمام المسلمين. سعى القبجاق إلى إعطاء الدولة طابعا تركيا أكثر، لقد أعادوا إحياء العلاقات مع ديشت القبجاق، وظلوا أتباعا مخلصين للتقاليد العسكرية للسهوب العظيمة، لغتهم الأم جلبت سفينتين سنوياً من شبه جزيرة القرم فتيان وفتيات القبجاق إلى مصر. تم إحضار الخيول التركية والنسور الذهبية والكلاب السلوقية والجمال ذات الحذب المزوج. خلال فترة المماليك في القبجاق، أصبحت القاهرة عاصمة الإمبراطورية، وتسببت معادلة المذاهب الأربعة الإسلامية في طلب الخبراء والعلماء في كل مجال، وبدأ العلماء والشيوخ من تركستان يتدفقون إلى القاهرة. **الكلمات المفتاحية:** المماليك، الخليفة، بيبرس، الشرعية، المذاهب.

Abstract: The Mamluks, under the leadership of Sultan Baybars, were able to legitimize their authority. They sought to keep influential sheikhs under control, placing the non-military sphere under the control of local religious figures. Sultan Baybars restored the Islamic caliphate in Cairo in 1261, demonstrating the power of the Kipchak not only in Egypt but throughout the Islamic world. Moreover, the Mamluks' struggle against the Crusaders and the Ilkhanate Empire elevated their prestige among Muslims. The Kipchak sought to give the state a more Turkish character. They revived relations with the Desht-i Kipchak and remained loyal followers of the military traditions of the Great Steppe, their native language. Two ships annually brought Kipchak boys and girls from the Crimean Peninsula to Egypt. Turkish horses, golden eagles, saluki dogs, and double-humped camels were also brought.

During the Mamluk period in Kipchak, Cairo became the capital of the empire, and the equal status of the four Islamic madhhabs (schools of thought) led to a demand for experts and scholars in every field. Scholars and sheikhs from Turkestan began to flock to Cairo.

Keywords: Mamluks, caliph, Baybars, legitimacy, madhhabs.

Аннотация: Мамлюки во главе с султаном Байбарсом использовали религию в политических целях, чтобы узаконить свою власть. Они стремились держать под контролем влиятельных шейхов, отдавая невоенную сферу под управление местных религиозных людей. Возвращение султаном Байбарсом на престол Халифа в Каире в 1261 году утвердил кипчакскую власть с точки зрения легитимности не только в Египте, но и во всем мусульманском мире. Более того, самоотверженная борьба мамлюков с

крестоносцами и империей ильханов подняла их авторитет перед мусульманами. Кипчаки стремились придать государству более тюркский характер. Оживили связи с Дешт-и-Кыпчаком, оставались верными приверженцами боевой традиции Великой степи, родному языку. Два судна в год из Крыма, доставляли в Египет кипчакских юношей и девушек. Привозили тюркских лошадей, беркутов, байтобетов, борзых, двугорбых верблюдов.

Во время мамлюков кипчаков Каир стал столицей империи, а приравнивание четырех мазхабов ислама вызвало спрос на знатоков, ученых каждого направления. В Каир стали стекаться ученые, шейхи из Туркестана.

Ключевые слова: мамлюк, халиф, Байбарс, легитимность, мазхабы.

Kіріспе. Түркі мәмлүктер бөтен этникалық, лингвистикалық ортада еріксіз бола жүріп, мемлекеттік басқару тетігіне қалай қол жеткізе алғандығының алғышарттарын тарихшы Ибн Хасул (1058 жылы қ.б.) өзінің «Китаб тафдил әл-атрак ала саир әл-аджнад» (Түркілердің басқа ұлт жауынгерлерінен артықшылығы туралы кітап) атты шығармасында жан-жақты негіздеп береді. Осы тарихшының сөзіне қарағанда, ислам әлеміне соғыс тұтқындары ретінде сатылып әкелінген түркілер: *«Ішер аста, киер киімде, мінер атында иесімен тең жүрмесе, ырза болмайтын. Басқа сатылып алынған құлдар мен тұтқынға түскендер секілді жер сыпыру, жылқы күту және т.б. сол секілді өздері істеуге ұят санаған жұмыстарды мүлде істемейтін. Ал бас бостандығын алған түркілер әскери қызметке алынған соң әскербасы, топ басы, басқа да бұйрық беретін, басқаратын жұмыстарға ұмтылатын, басқа істерді қабыл алмайтын».* (Ибн Хасул, 2019: 41)

Түркілер мұсылман қоғамында ешқашан дәрежесі төмен жұмысқа не іске бармағандықтан, олардың тектілігі, мықтылығы туралы аңыз-әңгімелер кеңінен тарап, Ұлы Дала ұландарының айрықша болмысы төңірегінде ерекше түсінік қалыптасады. Аббасид халифалары кезінде түркілер өздерінің санының аздығына, көбінесе еріксіз әкелінгендігіне қарамастан, мұсылман қоғамындағы

маңызды ұлттардың қатарына кіреді. Сондықтан түркілерден құралған әскер мен түркілерден тұратын әскербасылар Халифаттың иерархиясында өздеріне лайық орын алады. Халифа оларды әртүрлі ұлттан құралған Халифаттың түрлі түкпірлеріндегі тәуелсіздік жолындағы қозғалыстарды басу үшін де қолданады. Осыған байланысты олардың мемлекетті басқару ісіндегі рөлі артып, олардың қатарынан уәзірлер, уәлилер және тағы басқа да жоғары лауазым иелері шыға бастайды. Сол себепті кез келген империялар секілді Халифат та ыдырағанда одан бөлініп шыққан әмірліктердің басында, негізінен, түркілер тұрады.

Материал мен әдістер

Осы мақаланың дереккөз негіздері ретінде ортағасырлық тарихшылардың шығармалары алынды. Мақаланы жазуға объективтік, тарихилық, жүйелілік, салыстырмалық және талдау мен жинақтау, даму сияқты ғылыми таным принциптері басшылыққа алынды. Осы методологиялық негіздерді қолдану барысында мәмлүктер сақтаған ұлттық ерекшеліктер басты назарда болды.

Нәтижелер мен талқылау

Мәмлүк қыпшақ мемлекеті деген атпен белгілі болған мемлекеттік құрылым 1250-1382 жылдар аралығында 132 жыл өмір сүрді. Бұл мемлекетті бір топ дарынды сұлтан басқарды. Құтыз сұлтан 1260

жылы Айн Джалут шайқасында Хулагу хан әскерін талқандап, мұсылман туын жықпай ұстап қалса, Байбарыс (Сәки, 2022: 34-39) сол дәстүрді жалғастырып, 1292 жылға қарай крестшілер қамалдарының жойылуын, өздерінің теңіз асып қашуын қамтамасыз етіп кетті. Египет мәмлүк империясының тоғыз жолдың торабында жатқан басты аумағына, ал Каир соның басты қаласына айналады.

Тарихи тұрғыдан алғанда Египет халқы мемлекет пен дінді бөліп қараған. Оның себебі билік пен дінге ондай көзқарас олардың өткен заман барысында жинаған тәжірибесінің қорытындысы деп бағаласа болады. Мысалы, Египеттегі фатимидтер билігі тұрғындардың көпшілігі сүннит екендігіне қарамастан шиға билігі болған. Сүнниттердің шиғаға қатысты көзқарасы белгілі. Ал Тулун, Ихшид, аюбидтер билігі жат жұрттық түркі билігі болды. Осындай тәжірибеден тұрғындар мемлекет пен дін ұғымын бір-бірінен бөлек алып қарайтын.

Тарих сахнасына қыпшақ-бахри деген атпен шыққан түркі жауынгерлері құрған мемлекет бұрынғы қабылданған түсінікке сай келмеді. Қыпшақ мәмлүктерінің билігі олардың шымбайына батты. Олардың жауынгерлік қабілеті басшыларының лидерлік қасиетіне қарамастан жергілікті кейбір дін адамдары бұрын «құлдық қамытын кигендіктен» мұсылман халқын басқаруға заңды құқықтары жоқ деп санады. Олар жатжұрттықтарды күштері жетсе төңкеріп-ақ тастағылары келді.

Құлдық мәселесі 1230 жылдары мәмлүктер билікке келмей тұрып ауық-ауық көтерілетін сұрақ болатын. Тұрғындар араб емес билікке қарсылық көрсетті: *«Мәмлүктер мемлекеттегі тұрғындар арасын бөліп тұрған кедергіні сезетін. Жергілікті халық*

оларға бұрынғы құлдар деп бас кезінде оларды қабыл алмады» (Саид, 2018: 45). Ибн Шаһин: *«Мәмлүк бектері мен сұлтандары өздерін дінді қорғаушылар ретінде көрсетуге тырысты; олар үлкен мешіттер, жұма мешіттерін, медреселер салды, қайырымдылық, діни және мәдени қайырымдылықты көбейтті, дін адамдарын қазы, сол жерлерде дәріс оқытқызды»*, (Саид, 2018: 199) – деп мәмлүктер құлдық таңбасын жоюға тырысты деп көрсетеді.

Құлдық мәселесі 1230 жылдары мәмлүктер билікке келмей тұрып, үлкен саяси дағдарысқа әкелген күрделі сұрақ болатын. Билік басындағы мұсылман, бірақ басқа этникалық қауымдастықтың өкілдерімен, оның үстіне құлдық таңбасы тиген қарулы қатал адамдармен ынтымақтастық орнатқан дін адамдарының жергілікті қоғам алдындағы жауапкершіліктері зор еді.

Атақты қазы, факих, тәпсірші, лингвист–имам әл-Иззбин Абдусаламның (1181-1262) «ғұламалардың сұлтаны», «бектерді сатушы» және «шайхы ислам» деген лақап аттары болған. (Аз-Зухейли, 1992: 41-42). Ол құқықтық сұрақтар бойынша билеушілерге кеңес беруімен және егер олар ислам заңдарына қайшы келсе, оларға қарсы тұруымен танымал еді.

«Бектерді сатушы» деген лақап атына байланысты аңыз бойынша ол Дамаск билеушісімен араздасып, Египетке көшіп кетеді. Каирге келген имам әл-Иззге аюбид сұлтаны Нәжмүддин құрмет көрсетсе де, ғұлама бұл елдегі жүйенің дұрыс емес екеніне байланысты мәшһүр пәтуасын шығарады.

Ол пәтуа күшейіп келе жатқан мәмлүк бектеріне қатысты еді. Мәмлүктер аюбид мемлекетінде сол кезеңде ірі

мансаптарға тағайындала бастаған еді. Шейх мәмлүктер бас бостандықтарын алмаған, сондықтан басқару мансаптарын иеленуге құқықтары жоқ деген пәтуа шығарады. Сонымен не керек, бектер өре түрегеледі, тіпті шейхты өлтірмек те болады. Соңында сұлтан бектердің наразылықтарына қарамай бектердің бас бостандықтарын беру процедурасын жасауға мәжбүр болады (Аз-Зухейли, 1992: 182).

Іс жүзінде, шейх әл-Изз бин Абдусалам Египетке 1236 жылы келеді, түркі бектеріне қатысты пәтуасы шамамен сол жылдары шығады. Ал мәмлүктер билікке 1250 жылы, Байбарыс сұлтандыққа 1260 жылы көтеріледі. Бұл кезге қарай мәмлүктерге қарсы дауыстар барынша бәсеңдеген еді. 1262 жылы дүниеден озған шейх әл-Изз бин Абдусалам 1260 жылы Байбарысқа адалдық туралы ант береді. Бір атап өтерлік тұсы, Байбарыс шейхтің жаназасына қатысқан.

Сондықтан қыпшақ сұлтандары, біріншіден, тұрғындардың діни сезімдеріне әсер ету арқылы биліктерін заңдастыра алатындығын тез түсінді. Ғұламалар, шейхтер, сопылар, жалпы дін өкілдеріне байсалды көзқараспен қарау билікті заңдастыруға септігін тигізеді деп есептеді.

Екіншіден, қыпшақ мәмлүктер заманы көшпелі түркі атының дүркіреп тұрған кезі болатын. Жеме-жемге келгенде көшпелілер 1258 жылы Халифат астанасы Бағдат қаласын күшпен алып, халифаны кілемге орап, тепкілеп өлтіріп, ешқандай заңдастырусыз өз билігін орнатқан еді.

Оның үстіне Алдыңғы Азия мен Шам, Месопотамияға түркі тайпаларының толқын-толқын көші, түркілерге қарсы крест жорықтарының басталуы,

көшпелілердің соққысынан көпұлтты Халифаттың ыдырауы бұл аймақта бұрын болып көрмеген саяси, діни, әлеуметтік, демографиялық сілкіністер мен өзгерістерге әкелді. Ф. Кардини бұл жөнінде: *«Ислам әлеміндегі үстемдік арабтардан түркілерге көшкен еді. Араб тілі ислам дінінің қасиетті тілі ретінде қала берді, бірақ кейбір функцияларын парсы тіліне беруге мәжбүр болды. Құнарлы жерлердегі қалаларда тұратын саны шектеулі арабтар мен көшпелі тайпалар есепке алынбайтын. «Араб» сөзі «бәдеуи» сөзінің синониміне айналған еді»*, (Кардини, 1981: 147) – деп көрсетеді.

Мәмлүк қыпшақ сұлтандары заманында Египет пен Шам халқының түрлі әлеуметтік тобы мен табы саяси жағынан сұлтанға, діни жағынан халифаның сөзіне қарап тұрды. Сол кездегі түсінік бойынша сұлтан мен халифа жоғары тапты, мәмлүк бектері мен әскері екінші тапты, урбан (көшпелі араб) атауымен бәдеуи тайпалары үшінші тапты білдірген. Тіпті кейбір мұсылман ойшылдары мұсылман қоғамы ғұламалар мен әмірлерден тұрады және сол қоғам осы екеуінің күшімен орныққан деп санады. Әмірлер – мемлекет адамдары, ғұламалар – дін адамдары. Осы екі топтың қарым-қатынасы – қоғам мен адамдар арасындағы қалыпты байланыстың кепілі.

Мәмлүк сұлтаны – мемлекет басшысы, саяси тұлға, ал дін адамдары, қазылар – қасиетті Құраннан, пайғамбар (Алланың оған салауаты мен сәлемі болсын) сүннетінен бастау алатын шарифат өкілдері. Сұлтан бастаған, негізінен, әскери іспен айналысатын әлеуметтік топты қылыш иелері, ал діни, әкімшілік істермен шұғылданатындарды қалам иелері немесе сәлде кигендер деп атайтын.

Қылыш иелері жергілікті халықтың оқыған бөлігін мемлекеттік басқаруға

тартып, оларға діни, әкімшілік жұмыстарын бергенімен жалпы халықпен араласып кетуге, қыз алуға бармайтын. Бастапқыда қара халық «күлдық қамыты тиген» деп қыпшақ билеуші тобын мойындамайтын, менсінбейтін. Осындай тығырықтан шығуда дін адамдары, қазылар, имамдар, шейхтер өздерінің пәтуалары, шарият үкімдері, уағыздары, құтпалары арқылы екі тараптың ортақ консенсуске келуіне септігін тигізді.

Хатшылық диуанында (кеңсесінде) маңызды мансаптардың қатарына құпия хатшы жұмысы жататын. Тарихшы Ибн Халдун: «Құпия хатшы мансабын түркі мемлекетінде дін адамдары иеленетін. Түркі дауадар (сұлтан кеңсесінің меңгерушісі) арабшаға жетік, есепке жүйрік дін өкіліне мұқтаж еді», (Ибн Халдун, 1981: 247) – деп көрсетеді.

Уақыт өте келе қыпшақ мәмлүк сұлтандары өзінің әскери күші, бектері мен жауынгерлеріне және дін өкілдерінің мызғымас беделі мен шариятқа арқа сүйеді. Халифат туын қайта көтеру олардың осы екінші факторға үлкен мән бергендігін көрсетеді. Байбарыстың 1260 жылғы Халифатты қалпына келтіруі дін ғұламалары мен шарият заңгерлері тарапынан қызу қолдауға ие болған еді. Оның үстіне қыпшақ сұлтандары кезіндегі діни құрылыс саласындағы бұрын-соңды болмаған дүмпудің жергілікті мұсылман қауымында рухани әсері өте күшті болды.

Дін өкілдерінің қыпшақ сұлтандары кезіндегі орны мен ықпалы туралы айтқанда олар мұсылман қоғамының мінез-құлқы, жан дүниесіне қатысты рухани, діни, моральдық жағын тәрбиелеу, түзу жолға салу, әділет орнату, зұлымдыққа жол бермеуге қатысты сұрақтарға сөзбен де, іспен де жауап беруі тиіс болатын. Сол заманда айбатты қыпшақ сұлтандары алдында ақиқатты қаймықпай

айта алатын санаулы дін өкілдерінің болуы дін мен билік арасындағы үйлесімді халық пайдасына қарай шешті.

Ғұламалар мемлекеттік құрылымда жоғары діни мансапқа көтеріліп, жергілікті қоғамда ерекше орын алған. Сұлтандар саяси шешімнің шариятпен үйлесуін қамтамасыз ету үшін дін адамдарына жүгінетін. Сәлделілер деп аталған дін адамдары шарият талаптарының мүлтіксіз орындалуын қадағалайтын. Оқығандар, жазу, есеп, шариятты білетіндер қалам иелері қатарына өте алатын.

Мысырлық христиандар копттар хатшылық, есеп істерінде мұсылмандарға бәсекелес бола алды. Олардың көпшілігі сұлтан диуандарында ұзақ жыл қызмет істеп, өз діндерінен бас тартқан жоқ. Ал қазылық, шариятқа сәйкес хисба (дау-тартысты шешу), уақыпты, қаржы басқару, пәтуа шығару, медреседе оқытушылық, құтпа айту, мешіттерде имамдық, сопы үйлерінде машайық секілді діни істерге қатысты мансаптарға тек ғұламалар тағайындалатын.

Дін адамдары үшін ол кезде ең құрметті мансап қазылық жасау, әділ төрелік ету болатын. Бас қазыны сұлтан тағайындайтын. Ол шарият негіздерін терең білетін, асқан әділет сезімі бар, сұрақты жан-жақты қарастыра алатын, шындыққа жеткенше сабыр сақтайтын, шешімдерінде ақиқатты басшылыққа алатын, сенімді, жеке пайдаға ұмтылмайтын, Алладан қорқатын адам болуы керек.

Байбарысқа дейін бұл мансапқа шафиғи қазылары ғана тағайындалатын. Енді мәмлүк империясының түкпір-түкпіріндегі елді мекендерде әр мұсылманға өзінің мәзһабының қазысына жүгіне алатын мүмкіндік туды.

Сот-қазылық ісінің маңыздылығына қарай қазылар мемлекеттен ай сайын 50

алтын динар көлемінде жақсы жалақы алатын болған. Қазылардың ішінде міндеттерін Алланың жүзі үшін атқарған аскеттер де кездеседі. Мысалы, бас қазы ханбалит Шамсуддин әл-Мақдиси (1283 жылы қ.б.) дегенге білім, жұмыс жағынан теңдес қазы болмаған. 12 жыл қазы қызметін атқарып көк тиын алмаған. Байбарыс оны қатты сыйлаған.

Ғұламалар билеуші топ өкілдерімен кездесуге аса құлықты болмаған, алайда халық мүддесін қорғайтын мәселелердің шешімін табуда жиынға қатысуға ерекше мән берген. Имам ас-Субки: *«Дін мен ақиқат үшін сұлтан алдына бара берсе болады»*, (Ас-Субки, 1986, 68) – деп көрсетеді.

Билік басындағы мұсылман болса да басқа этникалық топтың өкілдерімен, оның үстіне құлдық табы тиген қарулы қатал адамдармен ынтымақтастық орнатқан дін адамдарының жергілікті қоғам алдындағы жауапкершігі зор еді. Құран аяттары мен хадистерді түсіндіретін фақиһтар, пәтуа шығарып, құтпа-уағыз айтатындар, оқытушылар мен мұғалімдер қоғамның жай-күйін сергек қадағалап, туындаған сұрақтарға жауап беруі тиіс болатын.

Ғұламалардың ақсүйегі, бас қазы, шафиғи шейхы, ғұлама Ибн Бинт әл-Ағазз (Аз Зухейли, 1992: 154) деген атпен белгілі болған Таджуддин Ибн Бадр 1207 жылы туған. Өкесі ерте қайтыс болып, аюбид мемлекетінің министрі болған нағашы атасы әл-Ағазздың қолында өседі. Ибн Бинт әл-Ағазз деген лақап аты әл-Ағазздың қызының баласы дегенді білдіреді. Ақылды болып өскен балаға сол уақыттың белгілі ғалымдары дін ілімдерін оқытады. Пәтуа шығару мен дәріс беруге ерте араласады, жазу мен есепке де жүйрік болады. Қаржы үйінде тәжірибе жинап, Египет сұлтаны Наджмуддин

Аюптың (1239-1249) диуан (кеңсе) істеріне жауапты адам болып істейді.

1256 жылы Таджуддин Ибн Бадр алғаш рет қазы болып тағайындалады. Бұл қазы бір іс бойынша қандай адам сұраса да шариғатқа қайшы келсе, көмектесуден бас тартатын. Сол мінезі үшін халық оны ұлықтайтын, Байбарыс та оны сыйлайтын. Байбарыс оған қыпшақ мемлекетіндегі шариғатқа қатысты барлық істі тапсырып, мен өлгенше не өзің өлгенше жұмыстан кетпейсің деп айтады екен. Өмірінің соңына дейін 1266 жылы қайтыс болғанша Байбарыспен тығыз қатынаста болып, көп жағдайда оған еріп жүретін болған. Шейх бас әмірлер көрсін деп Байбарысқа әдейі еріп жүреді екен. Себебі ол үнемі сұлтан қасында жүргендіктен бас бектер өктемдік жасауға бармайтын.

Біз осы шейхтің өмірінен қыпшақ мәмлүк билігі кезінде жоғары діни мансапқа қол жеткізген, жергілікті қоғамға әсері орасан зор, кіршіксіз беделі мен шексіз абыройы бар дін өкілдері, іс-әрекеттері жергілікті діни білім алғандардың қаймағы саналған ғұламалар таразы басын теңестіретін ықпалды билеушілер мен халық арасын байланыстыратын тұлғаға айналғанын, олар қылыш иелеріне сұлтан арқылы ислам айбынын көрсетуге тырысқанын көреміз.

Сопылық тариқаттардың шейхтері, кезбе шейхтер, зиратта тұратын шейхтер өздерін дәріптейтіндер мен сондарынан еретіндерге орасан зор әсер ете алатын еді. Сондықтан Байбарыс сұлтан олардың халықты билікке қарсы көтеріп жібере алатын әлеуеттерінен қауіптенетін. Сондай тұлғалардың қатарына әл-Бәдеуи, әл-Қаббари, ан-Науауи секілді тәуелсіз шейхтер жатты. Мысалы, елхан Абақа ханға қарсы аттанып бара жатқан Байбарыс Дамаск қаласына әскерімен келіп тоқтайды. Әділет үйінде Дамаскінің игі

жақсыларымен сұхбаттасып отырғанда үстеріне шейх имам ан-Науауи (1233-1278) деген атпен белгілі ғұлама, хадистанушы кіреді.

Шейхке құрмет көрсетіп, барлығы тұрып қарсы алады. Сұлтан одан не шаруасы бар екенін сұрағанда, шейх: *«Сен халықтан көмек сұрап, олар көтере алмайтын салмақ салыпсың. Сол туралы ақылдасқалы келдім. Сен әр мәмлүкті жиырма мың дирһемге сатып алып, олардың белін асыл тас қондырылған кемермен белбеулейсің, алтынмен апталған ер-тоқымға отырғызасың. Егер бір қазы сенің халыққа салған салығыңды мақұл деп тауып, пәтуасын берсе, онда оның Алла мен пайғамбарға қарсы келгені»,* – дейді. Сонда Байбарыс: *«Шейх, алақаныңды жай, сенің отбасыңды салықтан босатамын»,* – дегенде, шейх: *«Мен өзім үшін емес, Алланың жолы мен мұсылмандардың ақысы үшін келдім»,* – деп, кездесу орнынан шығып кетеді.

Кейбір нұсқаларда: *«Мен сенің Бундуқтар бектің құлы болғаныңды, тақыр кедей болғаныңды білемін, кейін Алланың таңдауы саған түсіп, патша болдың. Барлығы алтын белбеу таққан мың мәмлүгің, өзіңде 200 кәнизак бар деп естідім. Әр кәнизактың алтын әшекейлерге ақысы бар. Осылардың барлығын жаратып, мәмлүктерің алтын белбеусіз, жүннен жасалған белдікпен қалса, кәнизактарың алтын әшекейсіз қалса, мемлекеттің қазына үйінде қаржы қалмаса, айтқаныңа келісер едім. Елден жиһад жолына қаржы жина деп пәтуа берер едім»,* (Ад Дикр, 1984: 108) – деп айтқанымен белгілі.

Көріп отырғанымыздай, түрлі сопылық тариқаттар болған, оның басшылары айтарлықтай дербестікке, ой-пікір бостандығына ие болған. Тәуелсіз шейхтер әл-Бәдеуи, әл-Қаббари және сопы шейхтер мәмлүк мемлекетінің басшыла-

рына қарсы батыл сөйлей алатын болған.

Соған қарамастан, қыпшақ сұлтан-дары мемлекеттеріне түркі сипатын беруге тырысқан. Байбарыс құл базарларынан қыпшақ, түркі жастарын тұрақты түрде сатып алған, көшпелі түркілерге Палестинаның шұрайлы жерлерін кесіп берген. Қыпшақ мәмлүктер құрған мемлекет іс жүзінде Түркі мемлекеті еді. Ортағасырлық тарихшылардың барлығы даулат ат-түрік – түркі мемлекеті деп атаған. Аталған кезең туралы жазған Мысыр тарихшылары еңбектерінде «түркі мемлекеті, түркі әскері» секілді сөз тіркестерін қолданған. Мысалы, тарихшы ан-Нуайри: *«Түркі мемлекеті Мысыр жерінде құрылып, кейін Шам, Алеппо мен Евфрат өзеніне дейінгі жерлерге қанат жайды. Жерорта теңізі жағалауындағы қамалдар, исмаилиттер бекіністері қарады. Рұм мемлекетіне дейін жетті. Оған Йемен және Хиджаз қарады»,* (Ан-Нуайри, 2004: 3) – дейді.

Байбарыс және қыпшақ мәмлүктер өздерін құл санамаған. Нағыз құл алдымен жалшы болған, ал мәмлүк азат отбасында өмірге келіп, кейін тағдыр тәлкегіне ұшырап, тұтқынға түскен немесе жастай құл базарында сатылған, бірақ біреудің жалшысы болмаған еріксіз. Еріксіз аталғанымен құлдық психологияны бойына сіңірмеген, дарытпаған еріксіз.

Олар өздері туралы не дейді? Мәмлүктер арасынан шыққан тарихшы мәмлүк Байбарыс ад-Дауадар (1325 жылы қ.б.): *«Түркілер – Алланың ілімінде айтылғандай, дүниедегі ең ақылды, ең батыр халық. Алланың құдіретімен олардың бір тайпа елі жұрттарынан емес, адасып жүрген жерлерінен тура діннің негіздерін орнатуға осы жаққа көшірілген»,* (Дауадар, 1983: 45) – деп, түркілердің Египетте пайда болуын негіздеп берген.

Дей тұрғанмен түркі мемлекеті мәмлүк билігін құқықтық жағынан негіздеуге бағытталған саяси идеологиялық жұмыстар жүргізіп отырған. Оны біз Байбарыстың Халифатты Каир қаласында орнатуынан, төрт мәзһабты теңестіруінен, ислам жауларына қарсы күрестің авангардында болғанынан көреміз.

Осы орайда, тарихшы Ибн Тәңірберді: «Байбарыс мемлекет басқару ісінде Шыңғыс ханның «Ясасын» және түркінің «Турасын» басшылыққа алатын. Тура түрікше жол, бағыт дегенді білдіреді», (Ибн Тагриберды, 1992: 162) – деп көрсетуі көп нәрсені аңғартатынын атап өтуіміз керек.

Сұлтан мен бектер мысырлық қоғамдағы жергілікті халықтың түрлі әлеуметтік тобынан оқшауланған жоғары

тап еді. Олар өздерінің құқықтық статусын заңдастырғанмен, тұрып жатқан жерге бөтендігін сезгендіктен дін арқылы жергілікті халықтың көңілінен шыққысы келді. Дегенмен мәмлүктер әскери мектепте жан-жақты діни білім алып, Құранды, хадистерді және діни әдебиеттерді оқығандар еді. Олар сырт көзге өздерін тақуа, діншіл етіп көрсетіп, діни құрылысқа және уақып жасауға қаржы аямады (Ибрахим, 2014: 134). Билік басындағы сұлтан мен бектер дін қорғаушылары ретінде жаратушының ризашылығы мен халықтың қолдауына қол жеткізу үшін мешіт, жұма мешіт, үлкен медреселер, ханқа, рибат, зауия салумен қатар кедейлерге қайырымдылық көрсетуді қоса жүргізді.

Әдебиеттер

1. Аз-Зухейли. (1992). Әл-Изз бин Абдусалам. Димашк, Дару-л-қалам, – С. 360.
2. Аз-Зухейли. (1992). Әл-Изз бин Абдусалам. Димашк, Дару-л-қалам, – С. 360.
3. Аз-Зухейли. (1992). Әл-Изз бин Абдусалам. – Димашк, Дару-л-қалам, 1992. – С. 360.
4. Ад-Дикр А. (1984). Әл-Имам ан-Науауи. – Димашк. – С. 215.
5. Ас-Субки. (1986). Муиду-н-наам уа мубиду-н-накам. – Бейрут, – С. 80.
6. Ан-Нуайри. (2004). Ниһая әл-араб фи фунун әл-адаб. Т 30. – Бейрут, – С. 360.
7. Байбарс Дауадар. (1987). Ат-тухфату ал-мулукия фи ахбар ад-даула ат-туркия. – Әл-Қаһира, – С. 291.
8. Ибн Хасул. (2019). Китаб тафдил әл-атрак ала саир әл-адждад // Қолжазба. – 54 б. https://archive.org/details/20190828_20190828_0825/page/n27/mode/1up?view=theater
9. Ибн Халдун. (1981). Әл-Мукаддима. – Бейрут, – С. 450.
10. Ибн Тагриберды. (1992). Ан-Нуджум аз-захира мин мулуки миср. Т 7. – Бейрут, – С. 469.
11. Ибрахим, Л. (2014). Әл-Хайату ас-сақафия фи миср фи-л-асри-л-мамлуки. – Либиа, – С. 350.
12. Кардини, Ф. (2007). Европа и Ислам. История непонимания. – СПб., – С. 332.
13. Сәки, Қ. (2022). Сұлтан Байбарыс. - Астана, Фолиант, – 352 б.
14. Саид, Н. (2018). Ад-дин уа-д-даула. – Әл-Қаһира, әл-Һайа, – 560 б.
15. Саид, Н. (2018). Ад-дин уа-д-даула. – Әл-Қаһира, әл-Һайа, – 560 б.

References

1. AZ-Zuhaili. (1992). Al-Isz bin Abdusalam. Dimashk, Daru-L-pen, - P. 360.
2. AZ-Zuhaili. (1992). Al-Isz bin Abdusalam. Dimashk, Daru-L-pen, - P. 360.
3. AZ-Zuhaili. (1992). Al-Isz bin Abdusalam. - Dimashk, Daru-L-pen, 1992. - p. 360.

4. Ad-Dikr A. (1984). Al-Imam al-Nawawi. - Dimashk. - P. 215.
5. An-Nuairi. (2004). Nihaya Al-Arab Phi Funun Al-Adab. T. 30. - Beirut, - S. 360.
6. Baibars Dauadar. Let Me Know. (1987). At-tuhfatu Al-mulukiya fi akhbar al-dawla al-Turki. – Al-Kahira, p. 291.
7. Cardini, F. (2007). Europe and Islam. History of neponymy. - SPB.,- P. 332.
8. Ibn Hasul. (2019). Kitab tafdil Al-atrak Ala Sair Al-Ajnad / / manuscript. – 54 p.
https://archive.org/details/20190828_20190828_0825/page/n27/mode/1up?view=theater
9. Ibn Khaldun. (1981). Al-Muqaddimah. - Beirut, - P.450.
10. Ibn Taghriberda. (1992). Al-Nujum-the reserve of a thousand Egyptian possessions. Volume 7. - Beirut, - p. 469.
11. Ibrahim, L. (2014). There are verses in the Quran indicating that the Prophet (peace and blessings of Allaah be upon him) was the Imam and Caliph after the Prophet Muhammad (peace and blessings of Allaah be upon him). - Libya, - P. 350.
12. Kitchen-Subki. (1986). Muidu-n-Naam WA mubidu-n-Naam. - Beirut, - P. 80.
13. Saki, K. (2022). Sultan Baibars. - Astana, Folio – - 352 P.
14. Said, N. (2018). “I don’t know,” he said. - Al-Qahira, al-Haya, - 560 P.
15. Said, N. (2018) Al-Din WA-d-Daula. - Al-Qahira, al-Haya, - 560 P.